

Srđan Arkoš

Plivajuće brane i zavoj oko kape

Analiza kvaliteta leksičkih objašnjenja u *Čitanci za 8. razred osnovne škole*,
po tzv. federalnom planu i programu, autorica Azre Verlašević i Vesne Alić,
izdavači *NAM* Tuzla i *Vrijeme* Zenica, odobreno za upotrebu
rješenjem Federalnog ministarstva obrazovanja i nauke
broj 06-38-8-4177/11 od 12.7.2011.

Sarajevo, juli 2015.

Čitanka za 8. razred devetogodišnje škole autorica Azre Verlašević i Vesne Alić (izdavači NAM Tuzla i Vrijeme Zenica) već je četvrtu godinu u upotrebi. I niko iz akademske (lingvističke) zajednice, i niko od par stotina nastavnika i nastavnica bosanskog (hrvatskog i srpskog) jezika nije javno reagovao na pogrešna leksička objašnjenja. U *bosanskom* jeziku te čitanke **dok** je *unutrašnji dio luke*, **turban** je *zavoj oko kape*, **žongliranje** je *pokazivanje neke vještine*, **čahura** je *ljuštura, oklop...*

Udžbenik nudi učenicima objašnjenja značenja riječi u rubrikama pod zajedničkim naslovom *Otkrijmo značenje riječi*. Provjerili smo *otkrića* značenja riječi navedenih pod tim naslovom i otkrili ovo što slijedi.

1. **bostan** – vrt, voćnjak

Bostan je isto što i vrt ili isto što i voćnjak, *otkriva* udžbeničko objašnjenje riječi *bostan*. Samo to i ništa više. Da bi učenici (i učenice!) saznali šta je (po ovakvom objašnjenju) bostan, morali bi znati i sadržaj pojma *vrt*.

vrt 1. zemljište, obično u blizini kuće i ograđeno, u kojem rastu trava, ukrasne i jestive biljke i sl. **2.** zelena površina u gradu za ukras i rekreaciju; park (Anić 1998).

Prema udžbeničkom objašnjenju riječi *bostan* svedenom na jedno značenje, momak koji je poveo djevojku u gradski park, gradski vrt, i posjedio s njom na klupi satak, manje ili više, uz razmjenu cjelovâ, sjećao bi se događaja: *Posjedismo u gradskom bostanu i tu je poljubih prvi put*.

Šta je *bostan*? Šta o tom kažu rječnici?

bostan [*orij.*] *reg.* **1. a.** lubenica **b.** zajednički naziv za dinju i lubenicu **2.** mjesto gdje raste bostan; bostanište (Anić 1998)

bostan (*perz.*) – lubenica, karpuz; mjesto gdje raste bostan (Čedić 2007)

bostan – Dinja i lubenica (*u Hercegovini*); povrtnjak, bostanluk (*u Bosni*), (Nametak 1968, 363)

bostan (vrt) *Nar. pj.* 1970, 63; *Lakišić* 1979, 90 (Isaković 1995)

bostan (*pers.*) 1. *vrt, bašča* 2. *lubenice i dinje* (Škaljić 1989)

bostan *tur.* **1. a.** *zajednički naziv za lubenice i dinje.* **b.** *bostanište.* **2.** *pokr. vrt, cvetnjak* (*Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika*, knj. prva, 1967)

bostan (*tur.*) **1.** Vrt, povrtnjak. – **2.** Skupni naziv za dinje i lubenice i za vrt u kojem se sade (Opća enciklopedija JLZ-a 1997)

bostan *tur.* 1. vrt, voćnjak; 2. vrt za dinje i lubenice (i sami ti plodovi) (Klaić 1982)

Lako je uočljiva višeznačnost riječi *bostan*, a udžbenik navodi samo jedno od značenja, što u učeničkoj govornoj praksi sigurno može dovesti do zabuna.

2. **dok** – unutarnji dio luke

Ako je luka *uređeni dio obale za pristajanje brodova* (Anić 1998) ili *pristanište, uređeno mjesto uz obalu rijeke ili mora gdje mogu pristajati brodovi* (Čedić 2007), onda je teško zamisliti šta je i gdje je taj *unutarnji dio luke* koji je – dok. A šta je vanjski dio *uređenog dijela obale* ili *uređenog mjesta uz obalu rijeke ili mora gdje pristaju brodovi*? Onaj uređeni dio tik uz more ili rijeku uz koji su usidreni ili za koji su vezani brodovi ili vanjski dio uređenog dijela obale mora koji je more a ako je riječ o rijeci, rijeka? A onaj *unutarnji dio luke – dok* bio bi tu negdje na kopnu unutar *uređenog dijela obale*? Za šta služi taj unutarnji dio luke – *dok*? Ovako ili slično morali su nagađati i đaci, ako su se uopće bavili pitanjem značenja riječi *dok* nakon udžbeničkog *otkrića* njenog značenja. Šta o tom kažu priručnici?

dok, uređaj u brodogradilištu ili luci za podizanje brodova iz vode radi čišćenja, bojadisanja i popravaka. U „suhim“ dokovima brodovi se ne samo popravljaju nego i grade. Osim ove vrste dokova, dokovima se nazivaju i zatvoreni bazeni u lukama s velikim razlikama vodostaja za visoke i niske vode morskih mijena, u kojima se brodovi za vršenje lučkih operacija drže na stalnoj razini (*Pomorska enciklopedija*, 2: 219)

dok *pom.* plovni ili suhi objekt za dizanje brodova iz vode radi čišćenja i popravaka (Anić; Goldstein 2000)

dok – mjesto gdje se smještaju brodovi radi popravke, istovara i utovara robe itd. (Čedić 2007)

dok *engl. pom.* *uređaj u brodogradilištu ili u luci* (*Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika*, knj. prva, 1967)

Zaključak: iz udžbeničkog *otkrića* značenja riječi *dok* učenici ne saznaju ništa o njenom značenju. Dokučuju možda samo mutnu i pogrešnu sjenu značenja iza maglovita objašnjenja.

3. **turban** – zavoj oko kape

Udžbeničko objašnjenje značenja ove riječi omogućuje i ovakvo razumijevanje. Turban bi mogao biti kačket oko kojeg je omotan zavoj. Jer, kačket je vrsta kape a *kapa je dio odjeće kojom se pokriva glava* (Čedić 2007). A *zavoj je tanka uska traka, vrpca od tkanine za previjanje rana* (Anić 1998). Problem nije u takvom pogrešnom razumijevanju već u pogrešnoj definiciji pojma. Slika glave s kačketom oko kojeg je omotan zavoj je, naravno, karikatura. Turban je dakako nešto sasvim drugo. Šta o tom kažu rječnici?

turban *reg.* **1.** pokrivalo za glavu od lake tkanine u obliku poveza na indijski način **2.** vidi čalma (Anić 1998)

turban (pers.) *čalma, saruk* (Škaljić 1989)

čalma *reg. etnol.* povez oko fesa ili kečeta, dio muške odjeće kod muslimana; saruk (Anić 1998)

saruk *reg. etnol.* čalma < tur. sarik od sarmak: zamotati (Anić 1998)

turban (perz.) – čalma, saruk od lahke tkanine koji se obavija oko fesa ili glave (Čedić 2007)

turban tur. **1. a.** *povez od lake tkanine koji se omotava oko glave ili fesa, saruk* (*Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika*, knj. šesta, 1976)

turban tur. (tölbent – muslin, fini batist) saruk, čalma, pokrivalo za glavu kod muslimana; sastoji se od fesa, omotanoga lakom tekstilnom materijom (Klaić 1982)

Zaključak: udžbeničko *otkriće značenja riječi turban* je izazov za karikaturiste među đacima a takvih talenata među njima ima. Turban nije *zavoj oko kape*. Udžbenik ponovo griješi.

4. **cimerman** (međimurski) – stolar, tesar

Otkrivač (otkrivačica) značenja u *Otkrijmo značenje riječi* vjerovatno zna zašto je poučio (poučila) čak da je riječ *cimerman*, kako navodi, međimurska. Međutim, ova je riječ njemačkog porijekla: zimmern – tesati a znači tesar, drvodjelja. A *drvodjelja* ili *drvodjelac* je, pak, *onaj koji obrađuje drvo djeljanjem i tesanjem* (npr. koji izrađuje grede za krovne konstrukcije; **tesar** (isticanje naše)) (Anić 1998). A *djeljati* znači *sjekinom ili nožem davati drvu željeni oblik (odstranjivati koru, tanjiti ili šiljiti do željena oblika* (isto). Da li i stolar teše odnosno djelja? **Stolar** je *obrtnik, majstor koji izrađuje pokućstvo i građevne dijelove od drva (okvire prozora i vrata itd.)* (isto). Stolar i tesar,

dakle, rade različite stvari, mada se, možda, može naći i takav majstor u jednoj osobi. Opet griješi udžbenik jer je:

cimerman tesar, drvodjelja; **cimermanija** – tesarski posao, tesarstvo; **cimermaniti** – baviti se tesarstvom, raditi tesarski posao (Klaić 1982).

cimerman nem. varv. tesar, drvodjelja (*Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika*, knj. šesta, 1976.)

Zaključak: *cimerman* nije i stolar i tesar, samo je tesar.

5. *buklija* – posuda s vinom kojim se časte svati

Objašnjavajući značenje riječi *buklija* udžbenik istovremeno ide i preširoko i preusko. Kaže: buklija je posuda. To je preširoko. Posuda može biti šolja, šoljica, fildžan, lončić, lonac, šerpa, čaša itd. itd. a ako je u nekoj od ovih *vino kojim se časte svati*, onda je to – buklija. Tako zaključujemo iz ovog dijela udžbeničkog objašnjenja riječi *buklija*. Objašnjenje je preusko jer moguće sadržaje buklije sužava isključivo na vino, a buklija može sadržavati i rakiju i medovinu i.. viski, francuski konjak, engleski džin, grčku metaksu ili rusku ili poljsku votku, šta već nositelj buklije u bukliju nalije. Šta god, svati će se počastiti. U leksikografskim objašnjenjima značenja ove riječi ne propisuje se sadržaj buklije. Rječnici samo kažu:

buklija *reg. razg.* čutura, ploska < *ngrč.* bokalion (Anić; Goldstein 2000)

buklija *novogrč.* (bokalion, *isp.* bokal) čutura, ploska (Klaić 1982)

buklija *grč.* pljosnat drveni sud, čutura, ploska (*Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika*, knj. prva, 1967).

A **čutura** je [*orij.*] *plosnata boca kružna oblika za nošenje pića, nosi se obješena preko ramena, u domaćoj izradi obično je od drva i lijepo je ukrašena* (Anić 1998).

Stakleni dvolitrenjak s vinom ili butelja od sedam decilitara vina obješena o rame starog svata ili veselog kuma bi po udžbeničkom *otkriću značenja riječi* mogla biti shvaćena kao buklija, ali bila bi to – greška. *Otkriće* je pogrešno.

6. *zaridati* – plakati ridajući, zajecati

Ako se nepoznato objašnjava nepoznatim, rezultat nužno mora biti nula (0). Zbog toga što se *zaridati* (nepoznato značenje) tumači nepoznatim: sintagmom *plakati ridajući, otkrivanje značenja riječi* je – neuspjelo. Ipak, učenicima se dodatnim objašnjenjem:

zajecati donekle omogućuje da naslute nepoznato značenje. Trebalo je dakako konsultirati dostupne leksikografske izvore, npr.:

ridati glasno plakati; plakati glasno jecajući (Anić 1998)

7. **somun** – okrugli pekarski hljeb

Udžbeničko *otkrivanje značenja riječi* usmjereno je na dvije karakteristike ove vrste hljeba: on je okrugao (ne kaže se ništa o njegovoj visini – tanak/debeo) i pekarski je proizvod – proizvodi ga pekar, onaj čije je zanimanje da mijesi, peče, negdje i prodaje kruh. Ali somune ipak ne prave isključivo pekari u pekarama, već se u pravljenje somuna upuštaju i neke domaćice i pokoji kućni sam-svoj-pekar koristeći rerne/pećnice a neki *nepekari* i *nepekarice* peku svoje somune pod sačevima iliti pekama. Dakle, u tom pogledu, udžbeničko objašnjenje značenja i nije najtačnije: somun ne mora biti isključivo *pekarski hljeb*, po udžbeničkom objašnjenju neodređene veličine i težine. Šta kažu rječnici?

somun tur. **a.** *tanak okrugao hleb od pšeničnog brašna, ukiselo zamešen.* – Po pekarskim se ćefencima paućinaju lepinje i somuni. **Kik. b.** *kolut (hleba, kruha).* – Potajno [je]... gurnula pod lijes somun kruha. **Ben.** (*Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika*, knj. peta, 1973)

somun/samun (grč.) – okrugli domaći ili pekarski hljeb s kvasom; lepinja, samunčić (Čedić 2007)

somun lepinja, simit (Isaković 1995)

A **simit** je mali okrugli pekarski kruh od bijelog brašna (Anić; Goldstein 2000)

somun 1. vrsta manjeg tanjeg kruha od pšeničnog brašna s kvascem < tur. < srgrč. psōmōn: zalogaj (Anić; Goldstein 2000)

somun/samun okrugli pekarski hljeb u kvas, ljepina; domaći hljeb u kvas < tur. somun < grč. Psōmion „okrugli hljeb, somun“ (Škaljić 1989)

Zaključak: Udžbeničko otkrivanje značenja riječi je nepotpuno. Somun ne samo da je okrugao, od drugih vrsta hljeba dijeli ga i to što je i tanak, od pšeničnog je (bijelog) brašna, sadrži kvasac. Bilo bi bolje da je objašnjivačica uzela u obzir leksikografska objašnjenja. Srećom, teško je pretpostaviti da u Bosni živi neko ko ne zna šta je somun, ako zna šta je ćevapčić; kad je somun u pitanju, jasno je na šta se misli uz uobičajeni zahtjev *Dajder deset u pola* ili *De pet u pola*.

8. *tas* – vrsta metalne zdjele posebnog oblika

Sintagmom *posebnog oblika* ništa se ne objašnjava – značenje riječi *tas* i dalje ostaje skriveno onima kojima je nepoznato. Kakav je taj poseban oblik? Polukugla? Ili nešto kao tepsija – okruglo ili četverokutno, možda peterokutno? Ili možda izduženo kao *padela* (tal.) – plitka metalna posuda duguljasta oblika u kojoj se peče? Znamo iz *otkrivenog značenja riječi* da je to metalna zdjela – bi li mogla poslužiti za kuhanje, ili za pečenje pite, mesa, ili uljevaka koji bi tako dobio poseban oblik? Ne. *Otkriveno značenje* nije valjano. I nakon *otkrića* pitamo se šta je *tas*, kakav je i za šta služi. Odgovor daju rječnici.

tas *reg. etnol.* **1.** plitka metalna zdjelica vage na koju se polaže teret ili uteg; plitica **2.** pravosl. metalni tanjurić za prikupljanje priloga u crkvi (Anić; Goldstein 2000)

tas (ar.) **1.** vrsta metalne zdjele posebnog oblika: *tasovi na kuhinjskoj vagi, tasovi u hamamu kojima se crpa voda i polijeva po sebi prilikom kupanja, tasovi u crkvi za prikupljanje priloga* **2.** (...) (Škaljić 1989)

tas – vrsta metalne zdjele posebnog oblika, npr. *tasovi na vagi* (Čedić 2007)

tas tur. **1.** metalni tanjir ili predmet tanjirastog oblika za različitu upotrebu **a.** na terazijama za teret na jednoj i tegove na drugoj strani, odnosno za teret na kantar **b.** poslužavnik na kome se u crkvi skupljaju priloz **v.** Tanjirasta berberska ili brijačka posuda; takav mesingani predmet kao znak berberskog zanata **g.** muz. tanjirasta metalna ploča učvršćena na gornjoj strani bubnja; činela (Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika, knj. šesta, 1976)

tas plitak oveći tanjir od drveta ili metala, napr. za skupljanje priloga u crkvi itd. (Vujaklija 1966)

Zaključak: Udžbeničko objašnjenje značenja ove riječi je nepotpuno i ne otkriva puninu njenih značenja. Najvažniji sadržaj značenja riječi *tas* izostavljen je: njegove namjene – što ga diferencira od raznih drugih zdjela.

9. *odar* – uzdignuto mjesto na koje se spušta sanduk sa tijelom pokojnika

Odar je porijeklom praslavenska i staroslavenska riječ одръ: krevet. Riječ *odar* nastala od: *od-* (*ot-*) + *drvo*. *Odar* je, prvobitno, krevet a zatim ležaj, drveno postolje na kojem počiva kovčeg, sanduk, lijes sa tijelom umrloga. Danas, takvo je postolje i od drugih materijala. Dakle, kad je riječ o odru, riječ je o postolju, ležaju, a ne o nekakvom

uzdignutom mjestu. Uzdignuto mjesto može biti svašta – brijeg, brežuljak, krtičnjak na travnjaku, mravinjak na ledini, mjesto gdje se od vlage uzdigao parket u sobi... *Sanduk sa tijelom pokojnika* na takvom jednom *uzdignutom mjestu* svakako bi bila nadrealna slika dalijevske snage. Udžbeničko objašnjenje značenja riječi *odar* preuzeto je iz *Rječnika bosanskog jezika: odar* – uzdignuto mjesto na koje se spušta sanduk sa tijelom pokojnika (Čedić 2007), ali mislimo da bi bolje bilo (s razloga koje smo naveli) da su uzeti u obzir i drugi rječnici.

odar – a. *ležaj na kome leži mrtvac (do sahrane)* b. zast. i pokr. *ležaj uopšte, krevet, postelja (Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika, knj. četvrta, 1971)*

odar – 1. krevet, postelja (Marulić), 2. ležaj, loža (Crna Gora), 3. nešto uzvišeno, kao npr. katafalk u mrtvačnicama, u stanu, 4. toponim (Skok 1972) (Podsjetimo se da je *katafalk* 1. postolje na koje se stavlja mrtvački lijes; *odar*, 2. *rel. kat.* svečani mrtvački *odar* u obliku mrtvačkog lijesa (u crkvi prigodom zadušnica).)

odar – postolje na kojem počiva lijes s tijelom pokojnika (Anić 1998)

10. **pričest** – *crkveni obred pričešćivanja; okrugli tanki listići od bijelog brašna (hostija) ili mrvice bijelog hljeba i bijelo vino kojim se pričešćuje*

Već pomenut problem u ovim udžbeničkim *otkrivanjima značenja riječi* je objašnjavanje nepoznatog nepoznatim: *pričest* (nepoznato značenje riječi – imenice) je *crkveni obred pričešćivanja* (opet nepoznato značenje riječi – glagolske imenice). Osim tog, udžbeničko objašnjenje ide dalje od leksikografskog objašnjenja i – griješi. Posvećeno vino kojim se pričešćuje, uz posvećeni kruh, udžbeničko objašnjenje ograničava, sužava, na *bijelo vino kojim se pričešćuje* – dakle ono određuje onō što leksikografskim objašnjenjima nije određeno, što objašnjavanom pojmu ne pripada: ne (i) crno/crveno/ružičasto vino već (samo) bijelo vino. U definicijama pojma *pričest* u leksikografskim priručnicima je riječ o *posvećenom vinu* općenito, ali da li je vino bijelo ili crveno/crno ili drugačije ne precizira se. Tako udžbeničko tumačenje kao da preuzima propisivačku funkciju, što dakako u ovom slučaju udžbeniku ne pripada. Udžbenik je objašnjenje značenja riječi, djelomično ga skrativši i promijenivši *od pšeničnog brašna* u *od bijelog brašna* i promijenivši *mrvice bijelog hljeba i bijelo vino kojim se pričešćuje* sa *mrvice bijelog hljeba i bijelo vino kojim se pričešćuje* (potcrtavanje naše), te tako promijenivši i značenje iskaza (vjernici se pričešćuju samo vinom), preuzeo iz *Rječnika*

bosanskog jezika: **pričest** – crkv. obred pričešćivanja; pričešćivanje; okrugli tanki listići od pšeničnog brašna (hostija) ili mrvice bijelog hljeba i bijelo vino kojima se pričešćuje (Čedić 2007). Bolje bi bilo da se udžbenička objašnjivačica značenja o značenju ove riječi obavijestila koristeći još neki leksikografski priručnik. Naprimjer:

pričest sakrament i obred koji u kršćana simbolizira tijelo Isusa Krista i posljednju večeru s učenicima (Anić 1998)

pričest, sveta – primanje posvećenog kruha i pijenje posvećenog vina (*Suvremena katolička enciklopedija* 2005)

pričest a. okrugli i tanki listić od pšeničnog brašna (hostija) ili čestica belog hleba i vino koje u hrišćanskim crkvama primaju vernici kao znak oprostaja greha **b.** obred pričešćivanja (*Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika*, knj. peta, 1973).

11. *Uskrs* – krišćanski blagdan koji se svetkuje kao dan Kristova uskrsnuća

U udžbeničkom objašnjenju pojma *Uskrs* je možda (ili vjerovatno) iz *Rječnika hrvatskoga jezika* (Anić 1998) preuzeto prvo od dva navedena značenja tog pojma:

Uskrs 1. kršćanski blagdan koji se svetkuje kao dan Kristova uskrsnuća **2.**

(uskrs) *pren. retor.* vraćanje u život, ponovno oživljavanje, uzdizanje, preporod
Ako se ne radi o preuzimanju, potpuna identičnost je (osim jedne *sitnice*) slučajna. Ali, ta *sitnica* u tom *otkrivanju značenja riječi* je nešto što ozbiljan udžbenički pristup nastavnom sadržaju sebi ne bi smio dopustiti: nestandardnost jezičke jedinice. Standardni oblik pridjeva *kršćanski* promijenjen je u nestandardni oblik **krišćanski* (znak* ispred jezičke jedinice upućuje na njenu nestandardnost), što je svojevrstan *hibrid* od *hrišćanski* (u srpskoj jezičkoj varijanti) i *kršćanski* (u hrvatskoj jezičkoj varijanti), prema *Hrist(os)* i *Krist*, *hrišćanstvo* i *kršćanstvo*. Posljedica: đaci uče nestandardne oblike riječi udžbenički predočene kao leksički standard.

12. *ustavice* – manje brane

Na prvi pogled, sve je sasvim dobro: umanjena od imenice *ustava* bila bi *ustavica*. Ali kako se *otkrivanje značenja riječi* zbiva uz Hemingvejevu priču *Starac i more*, udžbenička definicija se nasukala, kao što i u pomorstvu i riječnom brodarstvu biva, zbog nepažnje. Nonšalantnost je u pisanju udžbenika ipak nedopustiva. Dio teksta u udžbeniku (uz koji je dato *otkriće značenja*) glasi: (...) *Starac ugleda dvije sive ustavice*

kako plivaju kraj nje. Ponekad bi joj se sasvim približile. Ponekad bi pobjegle. A ponekad su bezbrižno plivale u sjeni ribe. Kakva je ovo sasvim neobična situacija u kojoj ustavice – manje brane plivaju oko ulovljene velike ribe? Male brane plivaju oko velike ribe?! Hemingvejev starac Santjago je ulovio ogromnu ribu, ona izranja u blizini čamca, i starac ugleda dvije sive ustavice kako plivaju kraj nje. Kolika je to nevjerovatna količina potpune nemarnosti potrebna da autorice udžbenika ispunjavajući sebi dat zadatak Otkrijmo značenje riječi otkrivaju učenicima da manje brane plivaju kraj ribe, ponekad joj se sasvim približe, ponekad pobjegnu? O čemu je tu riječ? Ustavica u Hemingvejevoj priči i Santjagovoj drami nije nikakva mala ustava /uređaj, pregrada za uspostavljanje razine vode i propuštanje brodova kroz brane koje preprečuju plovni put (Anić 1998)/. Ustavica je – morska riba priljepuša (Echeneis remora) iz porodice skušovki (Scombridae). Iza glave ima poprečno naboranu, ovalnu ploču kojom se prilijepi (...) uz trbuhe kitova, tunja ili morskih pasa (Opća enciklopedija Jugoslavenskog leksikografskog zavoda, knj. šesta, 1980). A nekoliko generacija đaka se susrelo s ovakvim otkrićem značenja.

13. *rt* – uski istureni dio zemljišta koji se diže u visinu

Udžbeničko otkrivanje značenja riječi ponavlja već ranije pomenut nedostatak objašnjenja značenja preuzimajući iz određenog leksikografskog priručnika samo dio teksta, tako da je značenje koje učenici trebaju razumjeti i usvojiti tek torzo, maglovito i nedovoljno za puno razumijevanje. Udžbeničko objašnjenje značenja riječi *rt* preuzeto je iz *Rječnika bosanskog jezika* (Čedić 2007):

rt – uski istureni dio zemljišta koji se diže u visinu, usijeca među padine, pruža u more i sl.; rât; vrh, šiljak nekog predmeta

Potpuno je vidljiva djelimičnost ovakvog preuzimanja (time i pogrešnost), čija je posljedica pomjeranje značenja, njegova znatna redukcija, svedenost na rjeđe i sekundarne nijanse značenja.

Članak uz natuknicu *rt* u *Rječniku bosanskog jezika* je, uz neznatne izmjene, preuzet iz *Rečnika srpskohrvatskoga književnog jezika*, knj. peta, 1973:

rt – 1. istureni, istaknuti uzani, slobodni deo zemljišta koji se diže u visinu, useca među padine, pruža u more i sl., rât. (...) 2. vrh, šiljak nekog predmeta

Rječnik hrvatskoga književnog jezika ovako je objasnio značenje te riječi:

rt dio kopna koji se pruža u more ili u jezero (Anić 1989)

14. **pianino** – vrsta klavira kod kojeg su žice napete uspravno

Ako se objašnjenje značenja riječi prihvati, ipak ostaje jedna *sitnica*: dok poučavamo učenike značenjima riječi ne treba ih učiti njihovom pogrešnom pisanju. Pogrešno je pisati **pianino* (znak * ispred riječi signal je da je pogrešno napisana), a pravilno je *pijanino*.

15. **bat** – zvuk koji se čuje od vojničkog koraka ili konjskih kopita

Leksikografsko tumačenje ove riječi je:

bât riječ koja znači zvuk koji se čuje od **a.** čvrsta udaranja koraka (npr. vojničkog) u organiziranom kretanju **b.** *rij.* konjskih kopita; topot (Anić 1998)

bât šum proizveden udaranjem (najčešće nogu), lupa, težak hod, topot (*Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika*, knj. prva. 1967)

bât – zvuk koji se čuje od vojničkog koraka, konjskih kopita (Čedić 2007)

Bat, lupu, težak hod, topot možete čuti i tamo gdje nema ni vojske ni konja, i to je iz prva dva objašnjenja značenja ove riječi jasno, jer čvrstim korakom mogu ići i bića koja nisu ni konji ni vojnici a ipak će se čuti bat njihovih koraka. Udžbeničko objašnjenje je preuzeto iz *Rječnika bosanskog jezika* (Čedić 2007), koji za objašnjenje značenja ove riječi uzima pojedinačan primjer (zvuk vojničkog koraka/konjskih kopita) reducirajući širinu značenjâ (*čvrsto udaranje koraka*) na jedan ili dva izvora takvog zvuka od više mogućih.

16. **haps** – hapšenje, uhićenje, koga radi odvođenja u zatvor

Ako učenici nisu znali šta je haps, sad su naučili da je haps radnja, akcija hapšenja a ako nisu znali šta je hapšenje, nakon *otkrića značenja riječi* saznali su da je hapšenje zapravo *uhićenje koga radi odvođenja u zatvor*. Nakon udžbeničkog *otkrivanja značenja* opet *magla*. *Haps* je turcizam porijeklom iz arapskog jezika a znači: zatvor. Zatvor, a ne *hapšenje, uhićenje, koga* (...). Trebalo je samo potražiti ovu riječ u kojem valjanom rječniku, npr. u Škaljićevu, i vidjeti:

haps (aps, havs, havst, avs, avst, apst) (ar.) *zatvor* (Škaljić 1989) ili u *Rječniku stranih riječi* (Anić; Goldstein 2000): **haps** *razg.* zatvor, rešt *lokal.*, pržún, buhara, butura, ćuza *žarg.*

Napomena: Udžbeničko tumačenje je s neznom (slučajnom?) izmjenom interpunkcije preuzelo objašnjenje ove riječi iz *Rječnika bosanskog jezika* (Čedić 2007):

haps (ar.) – hapšenje, uhićenje koga radi odvođenja u zatvor

Takav je bio udžbenički izbor između tri vrlo dostupna priručnika. Evo kako tu riječ objašnjavaju i četvrti i peti:

haps i **hapsa** tur. *zatvor, zgrada u kojoj zatvorenici izdržavaju kaznu; kazna lišenja slobode* (*Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika*, knj. šesta, 1976)

haps (...) zatvor (Isaković 1995)

17. *peš* – prednja strana kaputa

Da li ovo otkriće značenja riječi otkriva đacima pravo značenje riječi *peš* (koja osim značenja dijela odjeće označava i vrstu ribe: glavoča). Odgovor je: ne. Udžbeničko objašnjenje značenja ove riječi oslonjeno je na *Rječnik bosanskog jezika* (Čedić 2007), u kojem je

peš (2) – (tur.), n. mn. *peševi* – skuti; prednji dio haljine, prednje strane kaputa

Ali pet drugih rječnika tu istu riječ drugačije objašnjavaju. U njima *peš* nije *prednja stana kaputa* već:

peš kraj odjeće izdužen kao rep. ob. [peševi fraka] < tur. *peş*: kraj, skut odjeće ← perz. *pīš* (Anić; Goldstein 2000)

peš – kraj odjeće (ob. kaputa), skut [peševi fraka] (Anić 1998)

peš tur. **1.** kraj u odeće (obično kaputa), skut – Pokrije lice pešem od ... plašta. *Matoš*. **2.** u korita ono što se rukama drži kad se korito nosi (*Rječnik srpskohrvatskog književnog jezika*, knj. četvrta, 1971)

peš tur. 1. kraj odjeće, skut 2. u korita ono što se rukama drži pri nošenju, rubnjak (Brodnjak 1992)

peš (pers.) presamićeni kraj na prsima anterije ili džemadana; prednjica, skut. < tur. *peş* < od pers. *pīš* „srijeda, prednja strana“. (Škaljić 1989)

anterija (hanterija) (ar.) vrsta gornje haljine. Muške anterije su kratke, obično od deblje tkanine i na prsima presamićene dok ženske mogu biti duge i kratke (...) (isto)

džamadan, džemadan (pers.) vrsta muškog zatvorenog prsluka koji se oblači na anteriju ili košulju; preklapa se na grudima (...) (isto)

Nakon ovog teško je zaključiti da je udžbeničko objašnjenje značenja ove riječi valjano.

18. *čitulja* – spisak

Kratko i – nejasno. Teško je biti sažet, kratak, jezgrovit, dakle lapidaran, a izraziti puninu značenjâ. Udžbeničko jednorječno *otkrivanje značenja riječi čitulja* nije lapidarno. Ono je samo nepotpuno. I zavodi na krivi put. Ako su *čitulja* i *spisak* sinonimi (istoznačnice ili bliskoznačnice), što nedvojbeno sugerira *otkriće značenja riječi: čitulja* = *spisak*, onda bi rečenice koje radi primjera izmišljamo bile smislene: *Jesi li i ti na čitulji za dodjelu pomoći?* Ili: *Molimo da čitulju stanara vaše zgrade dostavite stambenom upravitelju.* Valjana objašnjenja značenja valja potražiti u sigurnim priručnicima. Zanimljivo je da se riječ *čitulja* ne može naći u *Rječniku bosanskog jezika* (Čedić 2007), što je možda imanentna poruka da je riječ *nebosanska*. U sljedeća tri priručnika riječ je ovako objašnjena:

čitulja 1. *srp.* obavijest o smrti i pomenu (širi tekst objavljen u novinama) 2. *razg. iron.* dokument, dopis, propis itd. koji je predug i zanovijetan za čitanje (Anić 1998)

čitulja lat. 1. *popis ili spisak u kome se nabrajaju lica ili događaji.* – Oštrio je starac župnik pero da složi Zemaljskoj vladi čitavu čitulju o jalševačkoj školi. *Šen.* Ima pismo u rukama da nikakav Momir Tošić nije zapisan na pariskom univerzitetu u čitulji doktora. *Kaš.* 2. a. *popis, spisak mrtvih.* – Planinski dinarski ljudi ... često imaju čitulje u kojima su zabeležena imena muških i ženskih predaka. *Cvij.* b. *oglas, obično u novinama, kojim se objavljuje smrt neke osobe, sa podacima o sahrani i dr.* 3. *fig. prigovor, prekor, ukor.* Mamici nešto nije pravo i ... po svoj prilici pripravlja [se] na čitulju. *Lesk. (Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika, knj. šesta. 1976)*

čitulja 1 osmrtnice, popis pokojnika; 2 i u *hrv.* nizanje prigovora, ukora i sl. (Brodnjak 1992)

Zaključimo: nedostatak udžbeničkog objašnjenja značenja riječi *čitulja* je što svodi višeznačnu riječ na jednoznačnicu sužavajući tako njen komunikacijski i informacijski radijus.

19. *čahura* – ljuštura, oklop

Otkrivajući značenje riječi čahura, udžbenik poučava učenike da: *čahura* = *ljuštura* = *oklop*. Za riječi koje nisu sinonimi (riječi koje se glasovnim sastavom razlikuju a imaju

isto ili blisko značenje (željezo/gvožđe) udžbenik navodi da jesu: čahura/ljuštura, čahura/oklop. Primjenjujući takvu pouku u dvjema rečenicama, primjera radi, evo šta dobivamo (znak * ispred rečenica signalizira njihovu smisaonu pomjerenost): **Dva viteza u teškim čahurama jahala su galopom jedan prema drugom. *Teška protivtenkovska granata probi ljušturu tenka nadomak rova.* Galimatijasi redovito, po pravilu, nastaju brkanjem pojmova i njihovih značenja, pri čemu je rezultat: zbrka. *Otkrivačica značenja riječi* trebala je samo potražiti objašnjenje ove riječi u nekom od dostupnih leksikografskih priručnika. Dva od takvih navode:

čahura 1. zaštitni ovoj od vlakana ili niti koji opreda gusjenica **2.** ovoj metka ili patrone koji sadrži barutno punjenje i sačmu **3.** ono što prihvaća kao čahura, obuhvaća otvoreno s jedne strane [cvjetna čahura] (Anić 1998)

čahura 1. zool. *zaštitni omotač, ovoj od vlakana ili svilenih niti koji opredaju oko sebe gusenice mnogih leptira* **2.** bot. *omotač oko semenki nekih biljaka: čahura maka* **3.** *deo metka, metalni ili papirnati omotač, ovoj cilindrična oblika u kome se nalazi prah ili sačma za nabijanje vatrenog oružja* (Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika, knj. šesta, 1976)

Dodajmo ovom:

ljuštura zaštitni oklop školjke i morskih puževa (Anić 1998)

ljuštura – krljušt, npr. kod ribe; tvrda masa oko tijela koja služi kao oklop. (Čedić 2007)

oklop 1. *pov.* metalna odjeća koja štiti od oružja neprijatelja **2.** rožnat jak sloj kao dio tijela nekih životinja, npr. kornjače **3.** *pren. a.* tvrd sloj čega koji onemogućuje normalno kretanje ili uobičajen život, npr. ledeni oklop na moru **b.** ono što smeta kao oklop (Anić 1998)

oklop – metalni štit oko tijela za zaštitu neprijateljeva oružja; rožnata zaštita oko tijela kornjače. (Čedić 2007)

20. **kalna** – prljava

Ako su *blato* (meka smjesa raskvašene zemlje, glib, kal) i *prljavština* (smeće, nečistoća) sinonimne riječi (istoznačnice/bliskozačnice), onda je udžbeničko *otkrivanje značenja riječi* ispravno. Ali riječi *blato* i *prljavština* nisu sinonimi: *kalan* ≠ *prljav* jer je *kal* – raskvašena zemlja, blato, a *kalan* – koji je u kalu, koji je okaljani; blatan, blatnjav (Anić 1998). Da je *otkrivačica značenja riječi* u pravu, naslov poznate narodne pripovijetke

Jedna gobela u kao a druga iz kala mogao bi glasiti ovako: *Jedna gobela u *prljavštinu a druga iz *prljavštine* (znak * ispred riječi upozorava na pogrešnost). Podsjećanja radi: *gobela* – naplatak na točku, kotaču od kola.

Uporedimo udžbeničko objašnjenje značenja s objašnjenjima u nekim leksikografskim priručnicima:

kalan koji je u kalu, koji je okaljan; blatan, blatnjav (Anić 1998)

kal raskvašena zemlja; blato (isto)

blato 1. meka smjesa raskvašene zemlje; glib, kal **2. pren.** prljavština, niskost, porok, društveno dno **3. term.** veća voda stajaćica glibovita dna ili koja presušuje (isto)

(Primijetimo na ovom mjestu da se udžbeničko *otkrivanje značenja* svodi samo na jedno od prenesenih značenja (od četiri takva), pri čemu prenesenom značenju daje status osnovnog, umjesto da se usmjerilo na osnovno značenje riječi.)

kalan *kaljav, blatan* – Kalna žuta voda ... teče preko pašnjaka. *Donč. (Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika, knj. druga, 1967.)*

kal *raskvašena zemlja, blato* (isto)

kal raskvašena zemlja; blato; što je neposredno ostvareno procesom kaljenja (Čedić 2007)

prljav 1. koji na sebi ima mrlja; nečist, uprljan **2. pren.** koji izaziva odvratnost jer je nečastan [*prljav udarac, prljav postupak*] **3.** koji je ugašene nijanse bijeloga [*prljavo bijela*] (Anić 1998)

(Na ovom mjestu, uz sintagmu *prljavo bijela*, primijetimo da riječ *prljavo* ne možemo zamijeniti riječju *kalno*: **kalno bijela*, jer se ne radi o sinonimnim riječima.)

prljavština 1. smeće, nečistoća **2. pren. a.** nečasnost, nepoštenje **b.** nečasno djelo, ružan postupak (isto)

21. *senzacija* – neobičan događaj

- *Ja ću sa svojih tristo sabalja opkoliti selo, reče harambaša.*

- *Džaba ti tolike sablje, kuka i motika je opet više, odgovori mu starac.*

U ovom izmišljenom dijalogu sablje opkoljavaju selo u kojem ima više od tristo kuka i motika? Naravno, ne – radi se o metonimijskoj zamjeni jednih pojmova (*hajduci* u prvoj rečenici i *seljaci* u drugoj) drugim bliskim pojmovima (*sablje* u prvoj i *kuka i motika* u drugoj rečenici). Podsjećanja radi, metonimija je stilska figura kojom se *nešto izriče*

riječu drugog značenja koje je u nekom odnosu s prvim (...) (Ivo Škarić, *U potrazi za izgubljenim govorom*, 1988. Školska knjiga. Zagreb). U udžbeničkom objašnjenju značenja riječi *senzacija* ne otkrivaju se njena primarna značenja već treće od tri značenja ove riječi a to treće je metonimijsko, *preneseno* značenje. Ali, sadržaji pojmova se ne definiraju prenesenim značenjima, pa *senzacija* nije *neobičan događaj* već:

senzacija 1. *psih.* odraz u svijesti, osjećaj izazvan opažanjem ili saznanjem čega; doživljaj [*senzacija hladnoće*] **2.** veliko zanimanje ili zaprepaštenje (ob. u javnosti) [*izazvati senzaciju*] **3.** *meton.* događaj koji izaziva veliko zanimanje, zaprepaštenje javnosti [*prvorazredna senzacija; velika senzacija*] ← *lat.* *sensatio* ← *sensatus*: kojeg se osjetilo ← *sensus*: osjet ← *sentire*: osjećati (Anić; Goldstein 2000)

U *srcu* značenja riječi *senzacija* je ono što je sadržano u njenoj etimologiji: *sentire*: osjećati. Preko toga (*sentire*) događaji postaju ili ne postaju senzacije.

22. **žongliranje** – pokazivanje neke vještine

Da li pekar koji nekom pokazuje kako vješto pravi somune žonglira? Da li tesar koji nekom pokazuje kako vješto cijepa pa zatim s jedne strane teše šindru žonglira? Da li vješt buregdžija koji vrteći komad tijesta na dlanovima i vrhovima prstiju razvlači jufku žonglira? Jesu li naš pekar, tesar i buregdžija žongleri, koji *pokazuju neke vještine*? Potražimo odgovore na ovo pitanje.

žonglirati – vješto izvoditi žonglerske akrobacije; prenes. vješto izbjegavati neprilike i nevolje. (Čedić 2007)

žongler – onaj koji žonglira, koji izvodi akrobacije, u srednjem vijeku putujući pjevač ili glumac koji je izvodio akrobatske vježbe, recitovao i glumio; artist u cirkusu koji vješto baca i hvata predmete, a da ne padnu na pod; komedijaš, lakrdijaš, opsjenar, mađioničar (isto)

žongliranje – od žonglirati (isto)

žongler – 1. u srednjem vijeku u romanskim zemljama (Francuska, Provansa, Španija) putujući pjevač, glazbenik ili glumac, koji je izvodio akrobatske točke, a također i ozbiljne pjesničke proizvode; 2. cirkuski artist koji okretno baca i hvata u letu različite predmete; komedijaš, lakrdijaš, pajac, opsjenar, varalica; 3. čovjek koji se snalazi u svakoj situaciji, obmanjivač, prepredenac, „majstor“, „maher“, lukavac (...) **žonglirati** 1. bacati uvis i okretno hvatati u letu

kojekakve predmete; 2. *prenes.* vješto, no ne sasvim časno, iskorištavati činjenice u sporu, igrati se riječima, spretno manevrirati između dviju krajnosti (npr. u politici), snalaziti se u svakoj situaciji, obmanjivati. (Klaić 1982)

žonglirati 1. *izvoditi žonglerske vještine, bacati uvis i vješto hvatati predmete; ići po razapetoj žici (u cirkusu); ekvilibrirati (...)* 2. *fig. vješto a nepošteno iskorišćavati okolnosti; snalaziti se u svakoj situaciji (...)* (Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika, knj. druga, 1967)

žongliranje *gl. im. od žonglirati.* (isto)

žongler [*fr.*] 1. *artist koji okretno baca i hvata razne predmete* 2. *sport. žarg.* onaj koji vrlo spretno barata loptom 3. *razg.* onaj koji spretno podešava činjenice, riječi itd. kako mu odgovara (Anić 1998)

žonglirati (*gl. im. žongliranje*) 1. *bacati uvis i vješto hvatati predmete, izvoditi žonglerske vještine* 2. *pren.* vješto iskorištavati okolnosti, snalaziti se u svakoj situaciji (isto)

Rječnici u kojima smo potražili značenja riječi *žongliranje, žonglirati, žongler* ne govore u prilog udžbeničkog *otkrivanja značenja riječi*. Naprotiv.

23. **časnik** – vojna osoba

Udžbeničko *otkrivanje značenja riječi otkriva* krivo objašnjenje značenja riječi *časnik*. Ako je *časnik = vojna osoba* (dakle: svaka *vojna osoba*), onda je – ako učinimo inverziju – svaka vojna osoba *časnik* te se iz tog mora zaključiti da se sve vojske svijeta sastoje isključivo od *časnikâ*. Ali znamo da to nije tako. Vojsku čine vojnici, časnici i dočasnici, to jest: vojnici, oficiri i podoficiri. Ili rezonirajmo drugačije: ako su samo časnici *vojne osobe*, onda vojnici nisu *vojne osobe*. Oni su samo osobe, ili nisu ni to, već su samo topovsko meso, topovska hrana, i sve drugo što se može dokučiti iz odnosa *časnik – vojnik*, osobito dojmljivo prikazanog u Krležinom *Hrvatskom bogu Marsu* ili Remarkovom *Na zapadu ništa novo*. Ali ne lutajmo više po ovom labirintu udžbeničkog *otkrivenog značenja riječi časnik*. Udžbeničko objašnjenje ove riječi zahvaća preširok *front* značenjâ, neprecizno je i otud pogrešno. Trebalo je navesti sva značenja ove riječi ili izabrati jedno od značenja, ono koje je određeno datim kontekstom. Zato se treba obratiti leksikografskim objašnjenjima. Npr.:

časnik – češće: oficir; osoba koja u vojsci ima oficirski čin. (Čedić 2007)

časnik 1. onaj koji vrši kakvu višu ili počasnju službu **a.** izabrani član kakvog upravnog odbora, predsjedništva zbora, kongresa i sl. (...) **b.** u svatovima dever, kum ili stari svat (...) **2.** vojni starešina, oficir (...) **3.** činovnik, službenik. (*Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika*, knj. šesta, 1976)

časnik 1. onaj koji ima visoku ili ujedno počasnju službu **2.** oficir u trgovačkoj mornarici **3.** term. svaki od vodećih činova u oružanim snagama Republike Hrvatske; činovi od zastavnika do generala zbora (Anić 1998)

Zaključak

Iz analize ovih nekoliko primjera može se opisati metoda kojom se djeca uče bosanskom jeziku. Njene karakteristike su da se značenja riječi svode na samo jedno i često pogrešno, ili preusko ili preširoko značenje, da su maglovita ili pogrešna, da se nepoznat pojam objašnjava nepoznatim, da se izostavljaju primarna značenja a navode prenesena, da se leksikografski priručnici ili ne konsultuju ili se konsultuje samo jedan, a da se i tada često preuzme samo dio teksta, da se pojmovi pišu pogrešno, da se ne poznaje sinonimija i da se cijelom tom važnom poslu pristupa površno, nemarno, neznački. Činjenica da je odsjecima i institutima za jezik i književnost u Sarajevu trebalo par dana da reaguju na provokaciju oko naziva jezika (bošnjački umjesto bosanski) a da ni četiri godine nisu bile dovoljne za negativnu recenziju ove čitanke govori dosta o ovdašnjoj jezičkoj politici. Koja se očito radije bavi politikom, nego jezikom.

Leksikografski priručnici korišteni u ovom tekstu

Anić, Vladimir. 1998. *Rječnik hrvatskoga jezika*. Treće, prošireno izdanje. Novi Liber. Zagreb.

Anić, Vladimir; Goldstein, Ivo. 2000. *Rječnik stranih riječi*. Drugo izdanje. Novi Liber. Zagreb.

Klaić, Bratoljub. 1982. *Rječnik stranih riječi. Tuđice i posuđenice*. Nakladni zavod MH. Zagreb.

Vujaklija, Milan. 1966. *Leksikon stranih reči i izraza*. Prosveta. Beograd.

Škaljić, Abdulah. 1989. *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. Šesto izdanje. Svjetlost. Sarajevo.

Čedić, Ibrahim (ur.). 2007. *Rječnik bosanskog jezika*. Institut za jezik. Sarajevo.

Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika. 1967, 1969. Matica srpska, Matica hrvatska. Novi Sad, Zagreb; 1971, 1973, 1976. Matica srpska. Novi Sad.

Brodnjak, Vladimir. 1992. *Rječnik razlika između hrvatskoga i srpskoga jezika*. Zagreb.

Hrvatski enciklopedijski rječnik. 2002. Novi Liber. Zagreb.

Isaković, Alija. 1995. *Rječnik bosanskoga jezika (karakteristična leksika)*. Četvrto, dopunjeno i ispravljeno izdanje. Bosanska knjiga. Sarajevo.

Skok, Petar. 1972. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, knj. druga. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Zagreb.

Opća enciklopedija Jugoslavenskog leksikografskog zavoda. 1977, 1978, 1979, 1980, 1981, 1982. Zagreb.

Pomorska enciklopedija, knj. 2. 1975. Jugoslavenski leksikografski zavod. Zagreb.

Suvremena katolička enciklopedija, drugo izdanje. 2005. Slobodna Dalmacija, Marjan tisak. Split.